

Notities over racismen en de institutionalisering ervan

Ten behoeve van de Expertmeeting institutioneel racisme Amsterdam dinsdag 17
januari 2023

Martijn de Koning

Afdeling Islam, Politiek en Samenleving

Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen

Radboud Universiteit Nijmegen

Martijn.dekoning@ru.nl

*De Koning, Martijn. 2023. Notities over racismen en de institutionalisering ervan. Ten behoeve van de
Expertmeeting institutioneel racisme Amsterdam dinsdag 17 januari 2023. Paper.*

<https://wp.me/p4VMMx-3AM>

Radboud Universiteit
SINCE 1923

Contents

Inleiding	3
Ras, racialisering en racisme: wat betekenen deze termen?	3
Hoe verhoudt racisme tot discriminatie? Leidt racisme altijd tot discriminatie? 5	
Is racisme discriminatie alleen op basis van huidskleur/ethniciteit/afkomst of kan dat ook op grond van religie en cultuur?	7
Wanneer is dan sprake van racisme tegen een religieuze gemeenschap (bv joden en moslims) en wanneer is het religiekritiek? Is er een harde scheidslijn?	8
Welke definities beschrijven de problemen die geracialiseerde groepen maken beter? Bijvoorbeeld: is het Afrofobie of anti-zwart racisme? Antisemitisme of anti-joods racisme? Islamofobie of anti-moslim racisme? Enzovoort.	9
Institutioneel racisme	10
Beleidsmatige definities	12
Tot slot	14
Literatuur	

Inleiding

Deze notitie dient als grondslag voor mijn inleiding over institutioneel racisme bij de gemeenteraad van Amsterdam op 17 januari. In mijn werk hierover baseer ik me deels op werk van anderen over islamofobie (Ali and Whitham 2021; Brayson 2019; Cheng 2015; El-Tayeb 2012; Garner and Selod 2015; Hafez 2018; Husain 2020; Klug 2012; Lauwers 2019; Meer 2013; Sayyid and Vakil 2010; Sealy 2021; Zia-Ebrahimi 2018; Zine 2006; Van der Valk 2015; Massoumi 2016). Daarnaast is werk over racisme in verschillende contexten een belangrijke inspiratiebron (Sheth 2009; Goldberg 2002, 2009; Tembo 2022; Topolski 2018b; Beliso-De Jesús 2018; Lloyd 2013; Vial 2016).¹

Een expertmeeting is een goede kans om kennis van deze collega's en mijzelf te delen met een breder publiek. Het gaat mij hier niet om het naar voren brengen van de enig ware definitie, maar om uitleggen van een specifiek perspectief gebaseerd op gefundeerde wetenschappelijke kennis waarbij een *zoektocht* naar het begrijpen van fenomenen van uitsluiting en insluiting centraal staat. Ik zal ingaan op de vragen die ik vooraf heb gekregen: de betekenis van 'ras', racialisering en racisme; racisme & discriminatie; de gronden van discriminatie en racisme; racisme tegen een religieuze gemeenschap en vrijheid van meningsuiting; islamofobie of anti-moslimracisme; institutioneel racisme; en beleidsmatige definities. Tot slot zal ik terugkomen op enkele belangrijke aspecten die relevant zijn voor het thema institutioneel racisme. Al met al is dit stuk dus deel van een voortdurende conversatie en zoektocht.

Ras, racialisering en racisme: wat betekenen deze termen?

Ras, racialisering en racisme zijn termen die nauw met elkaar verbonden zijn, maar niet door elkaar gegooid moeten worden. **Racisme** verwijst naar een systeem waarin mensen op hiërarchische wijze geordend worden op basis van vermeende verschillen waarmee de

¹ Mijn dank gaat naar collega's Anya Topolski en Justine Bakker voor hun waardevolle kritische inzichten bij een eerdere versie van deze notities. Een andere eerdere versie van deze tekst was de basis voor mijn gesproken bijdrage in de raad. Mijn dank gaat ook uit naar de overige sprekers bij de expertmeeting en de raadsleden; hun bijdragen en vragen hebben geleid tot aanpassingen en verduidelijkingen in de tekst.

toegang tot werk en inkomen, scholing, gelijkwaardige posities, vrijheden en rechten gereguleerd worden en waarbij met name, en in het bijzonder, in de Europese context vier categorieën (moslims, zwarte mensen, Roma/Sinti, joden) worden neergezet als onverenigbaar met de Europese identiteit. Deze vormen van racisme kunnen elkaar kruisen of intersectioneel zijn zoals in het geval van mensen die én zwart én moslim zijn of én joods en zwart.

Racisme is een structureel fenomeen. Daarbij staan drie aspecten centraal. *Ten eerste*, het classificeren, reguleren en articuleren van vermeende menselijke verschillen op basis van ideeën en bijbehorende praktijken over wat de mens is of hoort te zijn, over de maatschappelijke positie die ze behoren te hebben en over representaties van het menselijk lichaam. Deze kunnen worden uitgedrukt in zowel fenotypische, biologische, etnisch-culturele als religieus-culturele termen. *Ten tweede*, en dat is een manifestatie en product van het eerste, de geschiedenis van raciale pseudowetenschappen waarbij bevolkingen werden ingedeeld in verschillende rassen op basis van criteria die te maken met uiterlijk, afkomst, cultuur/religie. Hoewel wetenschappers al lang de wetenschappelijke onhoudbaarheid van dergelijke indelingen hebben aangetoond, zijn de rassenleren soms in verdeckte vorm nog steeds heel hardnekkig. *Ten derde*, deze indelingen liggen ten grondslag aan en worden ook heden ten dage verbonden met historisch gegroeide ongelijke verhoudingen en hiërarchieën die de toegang van mensen tot werk, inkomen, opleiding en een veilige toekomst voor zichzelf en het nageslacht bepalen. Deze drieslag werkt overal anders, maar belangrijk is wel dat deze overal sterk beïnvloed is door het Europese kolonialisme en de naweeën ervan. Wat de specifiek Nederlandse publicaties met elkaar gemeen hebben is dat zij pleiten voor een kritische en historisch gefundeerde analyse van racisme en debatten daarover en de toepassing daarvan in verschillende contexten (Brandon et al. 2020; Guadeloupe 2022; Wekker 2016; Tembo 2022; Essed and Hoving 2015).

Kort gezegd, en ik volg hier het werk van David Theo Goldberg, racisme verwijst niet alleen simpelweg naar de claim dat iemand minderwaardig is op basis van vermeend raciaal verschil, maar racisme draait om een systeem dat vereist dat degenen die als minderwaardig worden gezien worden uitgesloten van “bescherming, bezit, voorrechten of winstneming. Racisme draait dus om uitsluiting door afwaardering van de menselijkheid” (Goldberg 2004, 214) van bepaalde groepen mensen.

Racialisering is dan het cyclische proces waarin hiërarchisch verschil wordt toegekend aan specifieke categorieën (Guðjónsdóttir and Loftsdóttir 2016; Baber 2010; Barot and Bird 2001; Fassin 2011; Gans 2017; Garner and Selod 2015; Gonzalez-Sobrinó and Goss 2019; Hochman 2019, 2021; Husain 2017; Meer 2013; Murji and Solomos 2005). We kunnen daarin vier stappen onderscheiden (Reeves 1983):

1. Het categoriseren van een minderheid op basis van een bepaald kenmerk;
2. Het verklaren en generaliseren van gedragsuitingen van mensen die tot de minderheid behoren op basis van dat kenmerk uit 1.
3. Het geven van waardeoordelen over die groep op basis van die negatieve generalisaties;
4. Het hebben van ideeën over hoe met dergelijke groepen moet worden omgegaan op basis van stap 1 t/m 3

Ras is daarbij een mechanisme of techniek waarmee menselijk verschil wordt geselecteerd, geclassificeerd, gearticuleerd en gereguleerd op hiërarchische wijze (González 2009; Gonzalez-Sobrinó and Goss 2019; M'Charek, Schramm, and Skinner 2014). Die ideeën en praktijken met betrekking tot het indelen van menselijke verschillen, kunnen betrekking hebben op fenotypisch/biologisch verschil, etno-cultureel en etno-religieus verschil, afkomst en herkomst en gaan meestal om een combinatie ervan. Een rassenleer waarbij de mensheid wordt ingedeeld op basis van die technieken, kan de uitkomst zijn van het proces van racialisering en van racisme en kan die ook verder reproduceren en voeden

Hoe verhoudt racisme tot discriminatie? Leidt racisme altijd tot discriminatie?

Racisme kan leiden tot discriminatie en discriminatie voedt racisme, juist wanneer het geïnstitutionaliseerd is en/of verbonden met het uitoefenen van macht zoals bij de Belastingdienst, politie. Maar er zijn natuurlijk meer mechanismen die leiden tot discriminatie; bijvoorbeeld ideeën en praktijken die betrekking hebben op het hiërarchisch indelen van mensen op basis van hun vermeende seksualiteit.

Discriminatie in relatie tot racisme kan ook sluimeren. We zien dat laatste bijvoorbeeld met betrekking tot mensen van Aziatische afkomst dat plotseling sterk de kop opstak bij de eerste Corona golf. De verschillende systemen van onderdrukking kunnen elkaar ook een kruisbestuiving teweegbrengen zoals we leren vanuit een intersectionele benadering (Mustafa 2020).

Zo kunnen we verschillende vormen van racisme en discriminatie bekijken. Anti-zwart racisme en afrofobie, antizyganisme (gericht tegen Roma en Sinti), antijoodse racisme en antisemitisme, anti-moslim racisme en islamofobie, antiaziatisch racisme, xenofobie en nativisme (en mogelijk oosteuropaanisme).

Alle vormen kunnen zich uiten in discriminerende praktijken, bijvoorbeeld (en deze indeling ontleen ik aan Anne-Ruth Wertheim²):

1. Uitbuitingsracisme. Denk aan slavernij en kolonialisme, maar ook aan hedendaagse uitbuitingspraktijken op de arbeidsmarkt.
2. Concurrentieracisme ten aanzien van minderheden die gezien worden als bedreiging van wat gezien wordt als de meerderheid. De Chinezen in Indonesië en ook de joden in vooroorlogs Europa werden juist sluw genoemd en ervan beschuldigd uit te zijn op de wereldheerschappij.

Vormen van stigmatisering en dehumanisering komen bij alle vormen voor. Daarnaast is voor discriminatie een onderscheid van belang tussen directe discriminatie (Geen zwarte mensen in de zaak) en indirecte discriminatie (Erediensten op vrijdag zijn verboden). Verder kunnen we denken aan een onderscheid tussen impliciete/onbewuste en expliciete / bewuste discriminatie.

² Anne Ruth Wertheim (n.d.), Hedendaags racisme, een mengvorm die verheldering verlangt. <https://anne-ruthwertheim.com/blog/hedendaags-racisme/>,

Is racisme discriminatie alleen op basis van huidskleur/ethniciteit/afkomst of kan dat ook op grond van religie en cultuur?

Wat de precieze rol is van huidskleur, ethniciteit, afkomst, religie en cultuur in racialisering en racisme is onderwerp van grote discussies en ook wat er eigenlijk met die factoren bedoeld wordt. Weliswaar heeft racisme in de volksmond vaak te maken met discriminatie op basis van huidskleur, dit is nogal ahistorisch en te reducerend. Het is een notie die terug lijkt te gaan op het racisme uit de 18e eeuw. Maar inmiddels weten we dat de eerste manifestaties van racisme zich richtte op groepen die niet gedefinieerd werden op basis van kleur, maar waarbij religie belangrijker was, in het bijzonder jodendom en islam. Daarbij speelden overigens noties van zuiver bloed al wel een rol speelden (Heng 2018; Stearns 2022; Anidjar 2014; Topolski 2018a, b). Dit geldt voor Europa (Robinson 2020), maar ook voor andere contexten dan de Europese alleen (Martínez 2004; Sweet 2003; Carter 2008).

In deze en huidige processen van racialisering worden aan culturele en religieuze verwijzingen soms noties van kleur en bloed toegevoegd. En omgekeerd, worden er aan vormen van racialisering die primair lijken plaats te vinden op basis van kleur ook noties van religie en cultuur toegevoegd. In alle gevallen komen daar kwalificaties bij over de aard van personen en groepen, hun temperament, houding, taal, namen, enzovoorts. Dit betekent dus ook dat racistische discriminatie niet alleen plaatsvindt op basis van kleurlijnen, maar ook andere lijnen (Kalmar 2023). Racisme als systeem heeft altijd te maken met een combinatie van ideeën en praktijken waarmee mensen op hiërarchische wijze ingedeeld worden: haar, taal, huidskleur, kleding, cultuur en religie.

Wanneer is dan sprake van racisme tegen een religieuze gemeenschap (bv joden en moslims) en wanneer is het religiekritiek? Is er een harde scheidslijn?

De scheidslijn tussen vrijheid van meningsuiting enerzijds en anderzijds racistische retoriek is niet altijd helder. Ook juridisch niet. Bijvoorbeeld zijn uitingen die pleiten voor een dominant wit Europa of uitingen van neonazi's zoals we die zagen op de Erasmusbrug zoals "We must secure the existence of our people and a future for white children" ("We moeten het bestaan van ons volk en een toekomst voor blanke kinderen verzekeren"), racistisch te noemen. Maar of deze ook strafbaar zijn is uiteindelijk aan de rechtspraak. Datzelfde geldt voor retoriek waarin wordt aangedragen dat het verstandig is om moslims te haten en te verachten.

Er zijn wel bepaalde ijkpunten die een rol spelen als het gaat om racisme tegen bijvoorbeeld joden en moslims, en hier volg ik de eerdergenoemde cyclische stappen van racialisering:

- i. Een diverse categorie burgers wordt een etiket opgeplakt [niet altijd expliciet] en gereduceerd tot hun afkomst, religie/cultuur, kleur: bijvoorbeeld joods en moslim
- ii. Er wordt een scheiding gemaakt tussen bijvoorbeeld Nederlanders, Nederlandse burgers enerzijds en joden en moslims anderzijds
- iii. De positie en handelingen van joden en moslims worden verklaard vanuit een stereotype en overgeneraliserend beeld van hun religie of cultuur: bijvoorbeeld joden doen dingen omdat de Torah dit ingeeft of omdat hun cultuur zo is.
- iv. Er wordt een waardeoordeel gehangen aan de positie en vermeende praktijken van joden en moslims: ze zijn minderwaardig, horen hier niet, enzovoorts.
- v. Op basis van het voorgaande wordt gesteld hoe er met vermeende joden en moslims moet worden omgegaan, bijvoorbeeld met geweld, uitsluiting, insluiting op voorwaarden, enzovoorts.

De punten 1 en 2 zijn voldoende om van racialisering te spreken,³ maar nog niet voldoende om te spreken van racisme of in dit geval antisemitisme / islamofobie. Wanneer we punt 3 terugvinden, laat staan 4 en 5, dan is dat wel het geval, maar 3 en 4 zijn weer niet noodzakelijk. Dit laatste heeft te maken met de doorwerking van een eeuwenlange geschiedenis met kolonialisme, slavernij, het construeren van tweederangsburgers waarin voortdurend en op wisselende wijze een machtsverhouding wordt geconsolideerd met enerzijds een dominante ('witte') groep die zich als universeel en superieur maar ook kwetsbaar toonbeeld van menszijn definieerde en ondergeschikte groepen (Wekker 2016; Brandon et al. 2020; Topolski 2018a). En worden de punten 1 en 2 wel weer voldoende om van racisme te kunnen spreken. Waarbij we dan ook nog eens in ogenschouw moeten nemen dat 3, 4 en 5 vaak samenvallen.

Maar in alle gevallen kunnen manifestaties nog steeds vallen onder de vrijheid van meningsuiting in juridisch opzicht.

Welke definities beschrijven de problemen die geracialiseerde groepen maken beter? Bijvoorbeeld: is het Afrofobie of anti-zwart racisme? Antisemitisme of anti-joods racisme? Islamofobie of anti-moslim racisme? Enzovoort.

Ik beperk me hier tot het punt over islamofobie dan wel anti-moslim racisme. In mijn benadering gebruik ik beide als equivalent, maar er zijn de nodige stemmen om hier toch onderscheid in aan te brengen. Het is eerste zou immers vooral draaien om irrationele angst voor islam en haar doctrines en overtuigingen en het tweede zou gericht zijn tegen moslims. Dat is mijns inziens een kunstmatig onderscheid ook al is het juridisch gezien misschien relevant. Ten eerste draait de term fobie niet alleen om een psychologisch idee over irrationele angst; het heeft ook betrekking op afkeer en afstoting en heeft een veel bredere toepassing dan psychologie. In relatie tot moslims wordt de term islamofobie door academici

³ Dit is mede gebaseerd op Reeves (1983).

en veel activisten al jaren gebruikt als term voor vijandelijkheid, afkeer en stereotypering waarmee moslims in het dagelijks leven te maken hebben (Klug 2012). Ten tweede gaat het vaak om een afkeer van islam of een constructie waarbij er een ahistorisch onderscheid wordt gemaakt tussen islam en Europa waarbij dan op basis daarvan wordt gepleit voor het anders behandelen van moslims ten opzichte van andere burgers. Ten derde het onderscheid tussen islam en moslims is problematisch. Niet in de zin overigens dat alle moslims dezelfde islam aanhangen of dat de islam eenduidig handelingen en opvattingen van moslims zou verklaren. Maar als religieus-maatschappelijk verschijnsel bestaat islam niet zonder moslims en moslims niet zonder islam (Meer and Modood 2009; Nasar and Modood 2012; Miles and Brown 2003; Mustafa 2020). Misschien maken politici in hun islamofobe retoriek onderscheid tussen islam en moslims, hun plannen hebben wel degelijk negatieve gevolgen voor moslims. Wanneer het gaat om een complotachtige these als islamisering, dan gaat het wel degelijk om moslims die iets wel/niet doen en/of om moslims die in groten getale ons land zouden overnemen om maar eens een link te leggen met de omvolkingsmythe. Met andere woorden zowel islamofobie als antimoslim racisme draaien om een stereotype en historisch gegroeide viseren en afkeer van islam én moslims.

Institutioneel racisme

De vraag wat institutioneel racisme is, is eigenlijk een wat opmerkelijke vraag. Immers, institutioneel racisme is geen aparte variant of vorm van racisme. Racisme is institutioneel. Racisme is verankerd in maatschappelijke instituties zoals onderwijs, woningmarkt, arbeidsmarkt, politie, media, politiek. Daarbij staan drie aspecten centraal. *Ten eerste*, het classificeren, reguleren en articuleren van vermeende menselijke verschillen op basis van ideeën en bijbehorende praktijken over wat de mens is of hoort te zijn, over de maatschappelijke positie die ze behoren te hebben en over representaties van het menselijk lichaam. Deze kunnen worden uitgedrukt in zowel fenotypische, biologische, etnisch-culturele als religieus-culturele termen. *Ten tweede*, en dat is een manifestatie en product van het eerste, de geschiedenis van raciale pseudowetenschappen waarbij bevolkingen werden ingedeeld in verschillende rassen op basis van criteria die te maken met uiterlijk, afkomst, cultuur/religie. Hoewel wetenschappers al lang de wetenschappelijke onhoudbaarheid van dergelijke indelingen hebben aangetoond, zijn de rassenleren soms in verdeckte vorm nog steeds heel hardnekkig. *Ten derde*, deze indelingen liggen ten grondslag aan en worden ook heden ten dage verbonden met historisch gegroeide ongelijke

verhoudingen en hiërarchieën die de toegang van mensen tot werk, inkomen, opleiding en een veilige toekomst voor zichzelf en het nageslacht bepalen. Deze drieslag werkt overal anders, maar belangrijk is wel dat deze overal sterk beïnvloed is door het Europese kolonialisme en de naweeën ervan.

Op zich kunnen we daarmee stellen dat racisme dus per definitie institutioneel is. Laten we dat het structurele aspect van racisme noemen om verwarring te voorkomen. Als we kijken hoe racisme werkt, kunnen we wel enkele niveaus onderscheiden: interpersoonlijk, politiek en institutioneel. Bij institutioneel gaat het dan om een vorm van racisme in het functioneren van instituties dan wel overheids- en private instellingen die systematisch nadelige gevolgen hebben voor bijvoorbeeld zwarte mensen en andere specifieke groepen. Dit vanuit het besef dat ook binnen instituties van samenleving die zich als niet-racistisch, tolerant, liberaal en democratisch zien er geschreven en ongeschreven regels, processen, routines, technieken en structuren kunnen zijn die raciale ongelijkheden veroorzaken en/of reproduceren. Het gaat dan zoals expliciet in tal van studies wordt gesteld niet om de intenties van individuele ambtenaren of medewerkers, maar om de structuren waarbinnen zij zich bevinden en functioneren (Ginsburg 1988; Hutten and Mustafa 2021, 2042).

Voor wat betreft institutioneel racisme kunnen we kijken naar het werk van Stokely Carmichael (Carmichael 1971; Carmichael and Hamilton 1967) uit de jaren '60 en '70 die breed gezien wordt als degene die het begrip institutioneel racisme muntte. In navolging daarvan zijn er diverse werken die allemaal proberen te verklaren waarom racisme blijft bestaan en hoe het structureel, soms openlijk soms verborgen, verankerd is in maatschappelijke instituties (Blauner and Blauner 1972; Chesler 1976; Jones 1997; Knowles and Prewitt 1969; Wellman 1993). Daaruit volgend zijn er tal van bijdragen die met hun kritieken op het concept en de uitwerkingen ervan, hebben geprobeerd het begrip te verfijnen, te nuanceren en aan te vullen en met alternatieven te komen (Williams 1985; Bonilla-Silva 2006, 1997; Miles 2004; Mason 1982b, a). In Nederland is Philomena Essed, voor zover ik weet, in 1984 de eerste die in haar baanbrekende werk over alledaags racisme komt met het begrip institutioneel racisme en dat onderscheidt van individueel racisme en cultureel / ideologisch racisme (Essed 1984). Ik zal dadelijk haar definitie laten zien. Lucia Kortram baseert zich onder andere op die indeling van Essed en voegt daar nog een dimensie aan toe: collectief racisme (Kortram 1990); die dimensies laat ik hier even voor wat ze zijn. Andere invullingen vinden we terug, net als bij Kortram begin jaren '90, bij politicologen en

sociologen zoals Choenni (1993); Eisinga and Scheepers (1989); Holsteyn, Mudde, and Choenni (1993); Minderhoud (1993); hoewel de politicologen zich vooral beperken tot politiek racisme.

Wanneer het gaat om het niveau van institutioneel racisme, dan gaf eerder de Autoriteit Persoonsgegevens een best aardige aanzet tot een definitie naar aanleiding van de toeslagenaffaire: “Het hele systeem was op een discriminerende manier ingericht en werd ook als zodanig gebruikt.”⁴ Zoals gezegd, een goede aanzet, maar niet voldoende. Immers, het feit dat de slachtoffers in de toeslagenaffaire vaak mensen met een dubbele nationaliteit of met een andere nationaliteit dan de Nederlandse zijn, is niet typisch voor de Belastingdienst. In het recente rapport van Bureau Omlo over het ministerie van Buitenlandse Zaken zien we dezelfde groepen terugkeren als object van interpersoonlijke racistische uitingen.⁵ In de retoriek van partijen met een racistisch programma zoals JA21, de PVV en FvD gaat het om moslims, migranten en joden; ook niet uniek voor hen maar al eeuwenlang vormen deze groepen op wisselende wijze en met wisselende intensiteit het object van racisme. Met andere woorden, even terug naar de toeslagenaffaire, het toeslagensysteem kwam tot stand in een context van racisme, was in lijn daarmee op discriminerende wijze ingericht en produceerde in lijn daarmee ook discriminerende uitkomsten. Wat ook nog eens de al aanwezige racistische beelden van moslims, migranten e.a. als onbetrouwbaar, fraudeurs, risico’s versterkt. Zo wordt institutioneel racisme een selffulfilling prophecy’ en onzichtbaar voor mensen die er niet door geraakt worden.

Beleidsmatige definities

Belangrijke definities die in het Nederlandse onderzoeks- en beleidsveld circuleren zijn:

KIS (Felten et al. 2021): “(...) de processen, het beleid en de (geschreven en ongeschreven) regels van instituten [die] leiden tot structurele ongelijkheid tussen mensen met verschillende achtergrond, huidskleur of religie.” Zie ook Omlo et al. (2022).

⁴ Autoriteit Persoonsgegevens, 17 juli 2020, Werkwijze Belastingdienst in strijd met de wet en discriminerend, <https://www.autoriteitpersoonsgegevens.nl/nl/nieuws/werkwijze-belastingdienst-strijd-met-de-wet-en-discriminerend>

⁵ Bureau Omlo, 12 december 2022, Racisme bij het ministerie van Buitenlandse Zaken. Een verkennende studie. <https://www.bureauomlo.nl/1761-2/>

CRM (CRM 2021): “Het gaat bij institutioneel racisme typisch om ingebakken, structurele mechanismen, procedures, gewoontes of gedragvormen, die in veel verschillende verschijningsvormen kunnen voorkomen en vaak op indirecte, soms lastig herkenbare wijze een nadeel opleveren voor bepaalde groepen mensen op grond van hun afkomst.”

NCDR:⁶ “Er is sprake van institutioneel racisme als beleid en geschreven en ongeschreven regels van instituten of organisaties leiden tot ongelijke behandeling op basis van afkomst, etniciteit of religie.”

Brandon, Jones, Jouwe, en Van Rossum (Brandon et al. 2020, 414): “het systematisch uitsluiten, marginaliseren en discrimineren van bevolkingsgroepen op basis van hun ‘ras’ of etniciteit door middel van formele en ongeschreven of informele regels vanuit instituties”

Essed (Essed 1984, 30; Kortram 1990, 19) Bij de institutionele component van structureel racisme gaat het erom dat bepaalde minderheidsgroepen ten opzichte van de dominante witte groep "beperkt worden in hun ontplooiingsmogelijkheden, minder rechten genieten, dan wel ongelijke mogelijkheden hebben om van de toegekende rechten gebruik te maken".

Wat de specifiek Nederlandse publicaties met elkaar gemeen hebben is dat zij pleiten voor een kritische en historisch gefundeerde analyse van racisme en debatten daarover en de toepassing daarvan in verschillende contexten (Brandon et al. 2020; Guadeloupe 2022; Wekker 2016; Tembo 2022). Eén van de discussiepunten hierbij is of racisme gebaseerd is op het toeschrijven van biologische kenmerken (zoals haar, huidskleur en ogen) en wat we precies bedoelen met ‘biologisch’ en of en in hoeverre etniciteit, nationaliteit en afkomst een rol spelen (M’Charek, Schramm, and Skinner 2014; M’Charek 2013).

Belangrijk is dat in het proces waarin mensen in bepaalde hokjes geduwd kunnen worden (of dat nu kleur, nationaliteit, etniciteit, religie of afkomst is) die classificaties een raciale betekenis kunnen krijgen. Wanneer die categorieën als exclusief worden beschouwd (bijvoorbeeld als je zwart bent, ben je geen Nederlander), wanneer de aanduidingen al direct de suggestie van existentiële en essentiële verschillen meekrijgen langs culturele, fenotypische of religieuze lijnen meekrijgen, dan krijgen ze een dergelijke raciale betekenis

⁶ Jan Kleinnijenhuis, Robin Goudsmit. (22 april 2022 vrijdag). Belastingdienst verzweeg discriminatie ook voor het OM. Trouw.nl. <https://advance-lexis-com.ru.idm.oclc.org/api/document?collection=news&id=urn:contentItem:658X-3JP1-DY0X-92M3-00000-00&context=1516831>.

(Lentin and Titley 2012; Lentin 2018). Met andere woorden, cultuur, etniciteit, religie en afkomst worden dan geracialiseerd en stap 5 en stap 1 uit de cyclus van racialisering vallen dan samen. Wanneer de eigenschappen die mensen toegeschreven krijgen, leiden tot een hiërarchische ordening en een afwaardering van de menselijkheid en wanneer die verschillen gezien worden als onveranderlijk en betrekking hebbend op de ware aard van groepen en individuen, dan zitten we op het terrein van racisme (Virdee 2019). Juist deze aspecten zouden bij veel onderzoek naar institutioneel racisme sterker uitgewerkt kunnen worden denk ik (Mason 1982a; Souhami 2014; Williams 1985).

Tot slot

Ook binnen instituties van samenlevingen die zich als niet-racistisch, tolerant, liberaal en democratisch zien, kunnen er geschreven en ongeschreven regels, processen, routines, technieken en structuren zijn die raciale ongelijkheden veroorzaken en/of reproduceren. Bij institutioneel racisme gaat het erom hoe racisme werkt en doorwerkt in het functioneren van instituties dan wel overheids- en private instellingen met systematisch nadelige gevolgen voor specifieke categorieën (zwarte mensen, moslims, Roma/Sinti, joden). Dat functioneren dienen we breed op te vatten: formele en ongeschreven of informele regels, processen, beleids- en bestuurstechnieken, processen, routines, structuren en omgangsvormen⁷ waarmee een hiërarchie wordt weergegeven of geschapen van verschillende mensen op basis van ideeën over hun kleur, haar, taal, afkomst, religie en cultuur en etniciteit. Deze veroorzaken raciale ongelijkheden veroorzaken, reproduceren ze en zijn er ween weerspiegeling van. Vooral de racialiserende etikettering van mensen, hiërarchie en de raciale ongelijkheden die zo versterkt of veroorzaakt kunnen worden zouden een belangrijk onderdeel van iedere analyse moeten zijn. Het gaat dan zoals expliciet in tal van studies wordt gesteld niet om de intenties van individuele ambtenaren of medewerkers, maar om de structuren waarbinnen zij zich bevinden en functioneren.

Nijmegen, 20 januari 2023

Martijn de Koning

⁷ Het punt van omgangsvormen dank ik aan Suzan de Winter-Koçak tijdens de expertmeeting.

Radboud Universiteit

SINCE 1923

- Ali, Nadya, and Ben Whitham. 2021. "Racial Capitalism, Islamophobia, and Austerity." *International Political Sociology* 15 (2):190-211. doi: 10.1093/ips/olaa023.
- Anidjar, Gil. 2014. *Blood: A critique of Christianity*. New York: Columbia University Press.
- Baber, Zaheer. 2010. "Racism without Races: Reflections on Racialization and Racial Projects." *Sociology Compass* 4 (4):241-248. doi: 10.1111/j.1751-9020.2009.00270.x.
- Barot, Rohit, and John Bird. 2001. "Racialization: the genealogy and critique of a concept." *Ethnic and Racial Studies* 24 (4):601-618. doi: 10.1080/01419870120049806.
- Beliso-De Jesús, Aisha M. 2018. "Confounded Identities: A Meditation on Race, Feminism, and Religious Studies in Times of White Supremacy." *Journal of the American Academy of Religion* 86 (2):307-340. doi: 10.1093/jaarel/lfx085.
- Blauner, Bob, and Robert Blauner. 1972. *Racial oppression in America*. New York: HarperCollins College Division.
- Bonilla-Silva, Eduardo. 1997. "Rethinking Racism: Toward a Structural Interpretation." *American Sociological Review* 62 (3):465. doi: 10.2307/2657316.
- Bonilla-Silva, Eduardo. 2006. *Racism without racists: Color-blind racism and the persistence of racial inequality in the United States*: Rowman & Littlefield Publishers.
- Brandon, Pepijn, Guno Jones, Nancy Jouwe, and Matthias van Rossum. 2020. *De slavernij in Oost en West: Het Amsterdam-onderzoek*. Amsterdam: Spectrum.
- Brayson, Kimberley. 2019. "Of Bodies and Burkinis: Institutional Islamophobia, Islamic Dress, and the Colonial Condition." *Journal of Law and Society* 46 (1):55-82. doi: 10.1111/jols.12142.
- Carmichael, Stokely. 1971. *Stokely Speaks - Black Power Back to Pan-Africanism*. New York: RandomHouse, Vintage Books.
- Carmichael, Stokely, and Charles V Hamilton. 1967. *Black power: The politics of liberation in America*. New York: Vintage.
- Carter, J. Kameron. 2008. *Race: A Theological Account*. London: Oxford University Press.
- Cheng, Jennifer E. 2015. "Islamophobia, Muslimophobia or racism? Parliamentary discourses on Islam and Muslims in debates on the minaret ban in Switzerland." *Discourse & Society* 26 (5):562-586. doi: 10.1177/0957926515581157.
- Chesler, Mark A. 1976. "Contemporary Sociological Theories of Racism." In *Towards the elimination of racism*, edited by Phyllis A. Katz, 21-71. New York: Pergamon.
- Choenni, Chan. 1993. "In stelling tegen politiek racisme." *Beleid en Maatschappij* 20 (3):109-113.
- CRM. 2021. Visienota Institutioneel racisme - Naar een mensenrechtelijke aanpak. Den Haag: CRM, College voor de Rechten van de Mens.
- Eisinga, Rob, and Peer Scheepers. 1989. *Etnocentrisme in Nederland: theoretische en empirische modellen*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- El-Tayeb, Fatima. 2012. "'Gays who cannot properly be gay': Queer Muslims in the neoliberal European city." *European Journal of Women's Studies* 19 (1):79-95. doi: 10.1177/1350506811426388.
- Essed, Philomena. 1984. *Alledaags racisme*. Amsterdam: Feministische Uitgeverij Sara.
- Essed, Philomena, and Isabel Hoving. 2015. *Dutch Racism*: Brill.
- Fassin, Didier. 2011. "Racialization - How to do Races with Bodies." In *A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment*, edited by Frances E. Mascia-Lees, 419-434. Oxford: Wiley-Blackwell.

- Felten, Hanneke, Serena Does, Suzan de Winter-Koçak, Assante Amma, Iris Andriessen, Roelien Donker, and Anneke Brock. 2021. *Institutioneel racisme in Nederland: Literatuuronderzoek naar de aanwijzingen voor institutioneel racisme op de domeinen arbeidsmarkt, woningmarkt, onderwijs en politie*. Den Haag: Kennisinstituut Inclusief Samenleven.
- Gans, Herbert J. 2017. "Racialization and racialization research." *Ethnic and Racial Studies* 40 (3):341-352. doi: 10.1080/01419870.2017.1238497.
- Garner, Steve, and Saher Selod. 2015. "The Racialization of Muslims: Empirical Studies of Islamophobia." *Critical Sociology* 41 (1):9-19. doi: 10.1177/0896920514531606.
- Ginsburg, Norman. 1988. "Institutional racism and local authority housing." *Critical Social Policy* 8 (24):4-19. doi: 10.1177/026101838800802401.
- Goldberg, David Theo. 2002. *The racial state*.
- Goldberg, David Theo. 2004. "The end(s) of race." *Postcolonial Studies* 7 (2):211-230. doi: 10.1080/1368879042000278889.
- Goldberg, David Theo. 2009. *The threat of race: Reflections on racial neoliberalism*: John Wiley & Sons.
- Gonzalez-Sobrino, Bianca, and Devon R. Goss. 2019. "Exploring the mechanisms of racialization beyond the black–white binary." *Ethnic and Racial Studies* 42 (4):505-510. doi: 10.1080/01419870.2018.1444781.
- González, Jennifer. 2009. "The Face and the Public: Race, Secrecy, and Digital Art Practice." *Camera Obscura: Feminism, Culture, and Media Studies* 24 (1 (70)):37-65. doi: 10.1215/02705346-2008-014.
- Guadeloupe, Francio. 2022. *Black Man in the Netherlands: An Afro-Antillean Anthropology*: Univ. Press of Mississippi.
- Guðjónsdóttir, Guðbjört, and Kristín Loftsdóttir. 2016. "Being a desirable migrant: perception and racialisation of Icelandic migrants in Norway." 1-18. doi: 10.1080/1369183x.2016.1199268.
- Hafez, Farid. 2018. "Schools of Thought in Islamophobia Studies: Prejudice, Racism, and Decoloniality." *Islamophobia Studies Journal* 4 (2):210-225. doi: 10.13169/islstudj.4.2.0210.
- Heng, Geraldine. 2018. *The invention of race in the European Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hochman, Adam. 2019. "Racialization: a defense of the concept." *Ethnic and Racial Studies* 42 (8):1245-1262. doi: 10.1080/01419870.2018.1527937.
- Hochman, Adam. 2021. "FURTHER DEFENSE OF THE RACIALIZATION CONCEPT." *Du Bois Review: Social Science Research on Race* 18 (1):31-48. doi: 10.1017/s1742058x21000254.
- Holsteyn, Joop van, Cas Mudde, and Chan Choenni. 1993. "Een betrokken stelling; Een onwankelbare stelling." *Beleid en Maatschappij* 20 (5):255-258.
- Husain, Atiya. 2017. "Retrieving the religion in racialization: A critical review." *Sociology Compass* 11 (9):e12507. doi: 10.1111/soc4.12507.
- Husain, Atiya. 2020. "Official antiracism and the limits of 'Islamophobia'." *Social Identities*:1-15. doi: 10.1080/13504630.2020.1859362.
- Hutten, Willem, and Nawal Mustafa. 2021. "Onderken ook de rol van institutioneel racisme in het migratierecht." *Nederlands Juristenblad* 25:2041-2046.
- Jones, James M. 1997. *Prejudice and racism*. New York: McGraw-Hill Humanities, Social Sciences & World Languages.
- Kalmar, Ivan. 2023. "Race, racialisation, and the East of the European Union: an introduction." *Journal of Ethnic and Migration Studies*:1-16. doi: 10.1080/1369183x.2022.2154909.

- Klug, Brian. 2012. "Islamophobia: A concept comes of age." *Ethnicities* 12 (5):665-681. doi: 10.1177/1468796812450363.
- Knowles, Louis L., and Kenneth Prewitt. 1969. *Institutional Racism in America*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Kortram, Lucia Hèlen. 1990. *De cultuur van het oordelen: oordeelsvorming in interetnische relaties*. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Lauwers. 2019. "Is Islamophobia (Always) Racism?" *Critical Philosophy of Race* 7 (2):306. doi: 10.5325/critphilrace.7.2.0306.
- Lentin, Alana. 2018. "Beyond denial: 'not racism' as racist violence." *Continuum* 32 (4):400-414. doi: 10.1080/10304312.2018.1480309.
- Lentin, Alana, and Gavan Titley. 2012. "The crisis of 'multiculturalism' in Europe: Mediated minarets, intolerable subjects." *European Journal of Cultural Studies* 15 (2):123-138. doi: 10.1177/1367549411432384.
- Lloyd, Vincent. 2013. "Race and religion Contribution to symposium on critical approaches to the study of religion." *Critical Research on Religion* 1 (1):80-86. doi: 10.1177/2050303213476105.
- M'Charek, Amade. 2013. "Beyond Fact or Fiction: On the Materiality of Race in Practice." *Cultural Anthropology* 28 (3):420-442. doi: <https://doi.org/10.1111/cuan.12012>.
- M'Charek, Amade, Katharina Schramm, and David Skinner. 2014. "Topologies of Race." *Science, Technology, & Human Values* 39 (4):468-487. doi: 10.1177/0162243913509493.
- Martínez, María Elena. 2004. "The Black Blood of New Spain: Limpieza de Sangre, Racial Violence, and Gendered Power in Early Colonial Mexico." *William and Mary Quarterly* 61 (3):479. doi: 10.2307/3491806.
- Mason, David. 1982a. "After Scarman: A note on the concept of 'institutional racism'." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 10 (1):38-45. doi: 10.1080/1369183x.1982.9975736.
- Mason, David. 1982b. "Race relations, group formation and power: A framework for analysis*." *Ethnic and Racial Studies* 5 (4):421-439. doi: 10.1080/01419870.1982.9993388.
- Massoumi, Narzanin. 2016. *Muslim Women, Social Movements and the 'War on Terror'*. London: Springer.
- Meer, Nasar. 2013. "Racialization and religion: race, culture and difference in the study of antisemitism and Islamophobia." *Ethnic and Racial Studies* 36 (3):385-398. doi: 10.1080/01419870.2013.734392.
- Meer, Nasar, and Tariq Modood. 2009. "Refutations of racism in the 'Muslim question'." *Patterns of Prejudice* 43 (3-4):335-354. doi: 10.1080/00313220903109250.
- Miles, Robert. 2004. *Racism*. London: Routledge.
- Miles, Robert J., and Malcolm David Brown. 2003. *Racism, 2nd ed.* London / New York: Routledge.
- Minderhoud, Paul Eduard. 1993. *'Voor mij zijn ze allemaal gelijk': een rechtssociologische studie naar verschillen tussen migranten en Nederlanders bij de uitvoering van de kinderbijslag-en de arbeidsongeschiktheidswetgeving*. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Murji, Karim, and John Solomos. 2005. *Racialization: Studies in theory and practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Mustafa, Nawal. 2020. *Muslim Women don't need saving - Gendered Islamophobia in Europe*. Amsterdam: Transnational Institute.
- Nasar, Meer, and Tariq Modood. 2012. "For 'Jewish' Read 'Muslim'? Islamophobia as a Form of Racialisation of Ethno-Religious Groups in Britain Today." *Islamophobia Studies Journal* 1 (1):34-53. doi: 10.13169/islastudj.1.1.0034.

- Omlo, Jurriaan, Ahmet Kaya, Saloua Charif, Ewoud Butter, Mayke Kromhout, and Kiran Ramlakhan. 2022. Racime bij het ministerie van Buitenlandse Zaken. Een verkennend onderzoek. . Bureau Omlo.
- Reeves, Francis W. 1983. *British racial discourse: a study of political discourse about race and race-related matters*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robinson, Cedric J. 2020. *Black Marxism, revised and updated third edition: The making of the black radical tradition*: UNC press Books.
- Sayyid, Salman, and AbdoolKarim Vakil. 2010. *Thinking through Islamophobia: global perspectives*: Hurst.
- Sealy, Thomas. 2021. "Islamophobia and Religiosity: Religion, 'Race' and Ethnicity." In *Religiosity and Recognition*, 169-193. Springer International Publishing.
- Sheth, Falguni A. 2009. *Toward a political philosophy of race*: Suny Press.
- Souhami, Anna. 2014. "Institutional racism and police reform: an empirical critique." *Policing and Society* 24 (1):1-21. doi: 10.1080/10439463.2012.703198.
- Stearns, Justin. 2022. "Race in the Islamicate Middle East: Reflections after Heng." *The Cambridge Journal of Postcolonial Literary Inquiry* 9 (1):114-121. doi: 10.1017/pli.2021.36.
- Sweet, James Hoke. 2003. *Recreating Africa: culture, kinship, and religion in the African-Portuguese world, 1441-1770*. Chapel Hill: Univ of North Carolina Press.
- Tembo, Josias. 2022. "Race-religion constellation: An argument for a Trans-Atlantic Interactive-Relational Approach." *Critical Research on Religion* 10 (2):137-152. doi: 10.1177/20503032221102443.
- Topolski, Anya. 2018a. "Good Jew, bad Jew ... good Muslim, bad Muslim: "managing" Europe's others." *Ethnic and Racial Studies* 41 (12):2179-2196. doi: 10.1080/01419870.2018.1391402.
- Topolski, Anya. 2018b. "The Race-Religion Constellation: A European Contribution to the Critical Philosophy of Race." *Critical Philosophy of Race* 6 (1):58-81.
- Van der Valk, Ineke. 2015. *Dutch Islamophobia*. Zürich: Lit.
- Vial, Theodore M. 2016. *Modern religion, modern race*. Oxford: Oxford University Press.
- Virdee, Satnam. 2019. "Racialized capitalism: An account of its contested origins and consolidation." *The Sociological Review* 67 (1):3-27. doi: 10.1177/0038026118820293.
- Wekker, Gloria. 2016. "White innocence." In *White innocence: Paradoxes of colonialism and race*. Durham / London: Duke University Press.
- Wellman, David T. 1993. *Portraits of white racism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, Jenny. 1985. "Redefining institutional racism." *Ethnic and Racial Studies* 8 (3):323-348. doi: 10.1080/01419870.1985.9993490.
- Zia-Ebrahimi, Reza. 2018. "When the Elders of Zion relocated to Eurabia: conspiratorial racialization in antisemitism and Islamophobia." *Patterns of Prejudice* 52 (4):314-337. doi: 10.1080/0031322x.2018.1493876.
- Zine, Jasmin. 2006. "Unveiled Sentiments: Gendered Islamophobia and Experiences of Veiling among Muslim Girls in a Canadian Islamic School." *Equity & Excellence in Education* 39 (3):239-252. doi: 10.1080/10665680600788503.